

Обектът на правните нормативни изследвания

проф. д-р Вихър Кискинов

Историята на правната наука от по-ново време показва, че теоретиците - изследователи на правната нормативност не във всички случаи са имали поводи да изпитват задоволство от резултатите на своята научна последователност. Мотивът на техните търсения е пределно ясен. Нито един друг обект в областта на правните научни изследвания не заслужава толкова внимание, колкото ядрото на правните феномени – системата от правни норми. Тя е явлението, което отразява, а чрез това определя и насочва цялостното действие на правната система. Съсредоточи ли цялостното си внимание върху нея, стриктният правен изследовател бива упрекван в нормативност, загуба на връзка с действителността, доскоро – в идеализъм и в други не особено похвални научни намерения.

Историята на правните нормативни изследвания също учи, че всички опити да се обясни, че нормативността като насока на научната мисъл е същността на правното научно изследване, че това е неотменният обект на собствените правни научни дирения, биват заглушавани от хор на звуци и гласове, породени от гранични на правото явления. Тези явления също са значими, уважавани и ценени, но като всички причини или следствия, трудно биха заменили, изместили и преодолели недооценката на основния правен изследователски обект, каквато тенденция се забелязва в маргиналните научни изследвания. Опитите за изживяване на това противопоставяне, изразени в намеренията за цялостно, „интегрално” и прочее пълни изучавания на всички проявления на правото, само са вариант на недооценка на нормативните правни изследвания, защото, без да бъдат последните относително довършени, трудно може да се говори за едно интегрално разбиране, изучаване и изследване на правото като действително сложен обществен феномен.

Поради различни причини – абстрактност, сложност, многостранност, недостатъчен и неподходящ научен инструментариум, неподходящи изразни средства, значителна трудност на задачата и други подобни, нормативните изследвания на правото са предприемани, но не и довършвани. Значителна спънка са оказвали и намеренията за показване на всяка цена и във всички случаи на едно „цялостно”, „интегративно”, „пълно” разбиране за правото – амбиция, от която страдат не малко изследвания, включително и такива на днешния ден. Не на последно място разбирането, че фундаменталните правни изследвания трябва да бъдат провеждани под сянката на определена философска теория, както и увлечението всички правни теории непременно да бъдат класифицирани към определени философски школи, също изиграва не особено катализираща, а понякога и възпираща роля в специализираните правни нормативни изследвания.

В резултат на всичко постигнато, ако днес юристът-учен се запита – кой е обектът на правните нормативни изследвания, уверено ще си отговори – системата от правни норми. Този отговор обаче, сам по себе си, не придвижва достатъчно напред знанието ни за основния изследователски обект на правната наука или поне на правната теория. Следващите теми, които непременно поражда едно стандартно научно изследване – как и кой създава тази система, каква е формата на нейното съществуване, какви са методите за изследване и възпроизвеждането ѝ, как учените комуникират при изследване на тази система, как тя се използва в практиката - напускат територията на формалната определеност – качество, така необходимо на всяко научно изследване и рационална човешка дейност.

Независимо от всичко, правните нормативни изследвания се нуждаят от продължаващи занимания. Няма друга наука, освен правната, която да извърши тези изследвания. Желает ли правният изследовател да отговори на въпроси от онтологично и гносеологично естество, на въпроси, които до голяма степен предопределят съществени качества не само на правната наука, но и на правната практика в нейните многообразни форми, той стига до извода, че заниманията с темата за правното нормативно битие са задължителни и непреодолими за едно системно научно правно изследване.

1. Системата от правни норми

Общоприетост. Твърдението, че правните норми образуват система, че обектът на правните нормативни изследвания е системно образувание, днес е неоспоримо. Няма сериозен изследовател, който да отрича системните качества на обединенията от правни норми. Като проявяват функциите си в процеса на реализация, нормите се свързват помежду си и в резултат на съвместното им действие правните субекти достигат до определени и желани от правото резултати.

През последните няколко десетилетия, под въздействието на развилите се през 60-те и 70-те години на миналия век системни изследвания, методологията на системния анализ се радва на засилен интерес от страна на правната наука. Съществуват дори и мнения, че единственият шанс на правната теория да покаже научните си качества, е изследването на правните норми и изобщо действието на правото като системно образувание. Извън тези доста крайни твърдения, в днешно време аргументацията на системните изследвания в правото намира по-солидни доводи в нарастващите системни качества на нововъзникващи обществени процеси.

Системна методология. Изследователят, който поставя в центъра на научното си внимание системата от правни норми, безспорно следва да използва методите на системния анализ. Те са общонаучни познавателни процедури. Прилагат се към всички обекти, изследвани като системи. В процеса на анализ чрез тях се установяват видове компоненти; функции на всеки един от тях; връзки, възникващи в резултат на изпълнение на тези функции; структури, образувани от взаимосвързани компоненти; процеси като последователно реализиращи функциите си компоненти; йерархии в общата структура. Това са само част от основните въпроси на всяко едно системно изследване. Няма причина правните системни изследвания да се отклоняват от общите предписания на системната методология.

Необходимост. Съвременното общество е подредено. Нарастваща част от отношенията в него възникват по предварително конструирани схеми. Това твърдение има особена значимост за отношенията в настъпващото информационно общество. Тези отношения по своята природата са замисляни системно и също така са системно изградени. Голяма част от тези системни отношения се нуждаят от правна регламентация. Нормативните средства, които ги уреждат, по необходимост трябва да отразяват качеството системност на своите прототипи. Ето така системните качества на обществената действителност изискват системни качества на правната уредба. Тази нова социална обстановка поставя нови изследователски задачи пред правните науки и особено пред правната теория.

Нови познавателни цели. Гносеологията на правната нормативност следва да напусне равнището на отделната норма и да се ориентира към детайлно изследване на по-висши нормативни образувания, тяхното действие и изобщо - всички техни системни проявления. Това отдавна са направили практиката по прилагане на нормите и отрасловите правни науки, отговаряйки на изискванията на правната реализация. Мащабите на тяхната системност обаче не покриват цялостния обект на изследване на правната теория. Гносеологията на отрасловоправните изследвания не отговаря на научните идеали, постулирани от правната теория през XIX и XX век.

Поставянето на същите въпроси в теоретичен аспект поражда сериозни онтологични и гносеологични проблеми, предизвиква появата на нови изследователски теми. Една е познавателната ситуация, когато в центъра на разглеждане е отделната правна норма, съвсем други са онтологията и гносеологията на едно цялостно нормативно изследване. Познаването на една норма като нормативен феномен и като реализация се различава от познаването на комплекси от норми и тяхното взаимоотношващо действие. Забраната „не кради“ и съответната ѝ норма в едно морално общество имат еднакво звучене в индивидуалните съзнания, фиктивната съвкупност от които се изразява с понятието колективно съзнание. Няма да отговаря на действителността твърдението, че същото съответствие между множество индивидуални съзнания се наблюдава спрямо нормативната процедура на гражданския, наказателния и законотворческия процес и обуславящите тези процеси нормативни правни структури. Предположението, че съществува колективна общност от индивидуални знания във вид на по-сложни нормативни образувания напуска сферата на здравия разум. В ескалираща скала на фиктивност попадат всички следващи твърдения, които се основават върху едно

цялостно съществуване на системата от правни норми, съставено от всички норми и всички връзки между тях.

Еволюцията на нормативните правни изследвания към действителна системност, и то в нейните конкретни проявления, създава нова познавателна обстановка в теоретичните нормативни правни изследвания.

Изследванията на правните норми в тяхното самостоятелно съществуване и действие, което всъщност е само една удобна теоретична идеализация, се различават от изследванията на нормативните структури, разгледани в аналогичните им аспекти. Индивидуалните правни мисловни конструкции и съответните им действия на правните субекти, са несъпоставими по абстракция, предметяване и изобщо по връзки с действителността с цялостната картина на една предварително замислена, създадена и реализираща се сложна нормативна структура. Генерализирането на тази тенденция, състоящо се в поставяне на цел за разглеждане на всички нормативни структури, поражда ново състояние на научните дирения.

Тази нова познавателна среда показва качества, цели и задачи, непознати на традиционните теоретични правни изследвания. Самото концептуализиране, формулиране и поставяне на проблематиката е не особено леко и безпроблемно научно усилие.

2. Съществуване на системата от правни норми.

Идеално явление. Системата от правни норми е идеално явление.

Съществуване. Системата от правни норми не съществува априорно. Тя не е предварително създадена и налична преди творческата дейност на законодателя, практиката на правоприложителя и анализите на научния изследовател. За разлика от природните науки и тяхната практика, юристите не намират готов своя основен обект на изследване и изучаване – системата от правни норми. Всяка дейност в сферата на правото конструира *ad hoc* и в мащабите на своите задачи тази част от нормативната система, която е определена от нейните конкретни цели.

Правните системни изследвания не преднамерят своя обект. Не може да намери аргументи твърдението, че юридическото конструирание, което създава конструкцията на правната система, предхожда научния познавателен процес. Още по-малко аргументирани са твърденията, че юристите от практиката използват готовата конструирана правна система, а учените провеждат върху тази готова система своите изследвания. Непосредственият извод от подобна позиция – че предмет на юридическата теория на правната система е тази предварително конструираната правна система, включително нейната централна подсистема, системата от правни норми, – поражда методологични, гносеологични и онтологични въпроси.

Научно изследване, възприело априорното съществуване на правната система и нейното ядро – системата от норми, изпитва онтологични и методологични трудности. След като създаването на правната система предхожда научния познавателен процес, то непременно трябва да получи отговор въпросът - коя наука и кой конструира правната система? Неговият отговор би следвало да представлява онтологична предпоставка за правните теоретични и отраслови научни изследвания. След като, съгласно това априорно юридическо конструирание, правната наука преднамира организиран и, неизвестно как, но непременно – обективиран, своя обект, то идват следващи въпроси – коя е науката, създава методите за юридическо конструирание на правната система и каква е средата, в която е обективирана тази система. След като друга наука, а не правната теория и отрасловите правни науки създават техния обект, следващият логичен извод на това схващане е, че тези методи са извън изследването на правната система и извън научния познавателен процес на правната наука. Очевидно, това разбиране изключва от теорията на правото много голяма част от съществените въпроси на правните системни изследвания. Подобна позиция може би е приемлива за правни системи, изградени въз основа на принципи, но в системи от нормативен тип тя трудно може да намери аргументация.

От позицията, обсъждаща конструирането и изследването на системата от правни норми, е необходимо разграничаване на поне два вида научни действия – първи вид, насочени към

конструирането й¹ и втори вид научни действия, насочени към изследване на така конструирания изследователски обект. Често тези два вида действия не се различават и протичат паралелно. Самото конструиране на част от системата е значима изследователска задача. Веднъж осъществено, конструирането служи като източник на подразбиращи се заключения с несъмнена новост и полезност за последващи изследвания.

Формиране. Системата от правни норми се формира в резултат на индивидуални познавателни усилия. Тя, а по-точно – нейни части, се създават в индивидуалните съзнания на изследователите в резултат на собствените им познавателни усилия. Системата от правни норми, формирана в индивидуалните съзнания на субектите, е продукт на мисловна дейност.

Индивидуално съществуване. Системата от правни норми съществува в индивидуалните съзнания. Резултатът от индивидуалните познавателни усилия възниква и съществува в съзнанието на субекта, който извършва мисловните операции по формиране на идеални структури. Така е и в случая с правните нормативни структури. Правните норми и системните образувания, създадени от тях именно посредством индивидуалните мисловни операции, съществуват в оригиналната форма на възникването си само в индивидуалните съзнания.

Единствена среда на съществуване. Индивидуалното съзнание е единственото място за съществуване на системата от правни норми. Тя няма друго място на съществуване, освен в индивидуалните съзнания. Нормативните обединения, възникнали в резултат на индивидуални мисловни операции, и като мисловни резултати се намират в съзнанието, което ги е породило. Правният субект не намира обобщено, независимо, „онагледено” и общодостъпно обществено или друго по-висше съзнание, което съдържа части от нормативната правна система или нейната цялост. Не съществува „трансцендентален субект” (Хусерл), в качеството на надличностна, чиста субективност, който е в състояние да познае и помести в съзнанието си цялата система от правни норми.

Субективна реалност. Системата от норми е субективна реалност. Като съществува в индивидуалните съзнания, системата от правни норми е реалност от субективен характер. В това си качество, без да напуска индивидуалното съзнание, тя е достъпна единствено чрез мисловни операции на същото индивидуално съзнание. Субективната индивидуална реалност на системата от норми няма непосредствени проявления в действителността. Тя не може да бъде наблюдавана непосредствено от външни наблюдатели. Те съдят за нейното съдържание опосредствано – чрез действията на субекта или чрез нейните текстови описания, които субектът създава. Тя не проявява активност извън и независимо от активните мисловни операции на познаващия субект. В този смисъл родената от индивидуално съзнание част от системата на правните норми няма сама по себе си самостоятелна форма на развитие. Нейното развитие е резултат на мисловни действия, извършени от субекта, който я конструира. Това развитие протича отново в рамките на индивидуалното съзнание.

Обвързаност. Съществуването на системата от правни норми е обвързано с индивидуалните изследователи. Всеки правен изследовател създава частична, ограничена, собствена част от нормативната система, своя субективна реалност, в която тази част от нормативната система индивидуално съществува. Правната наука не познава методи и среда, чрез които тази система, без да бъде съществено променяна и в оригиналния ѝ вид, да бъде отчуждена от индивидуалното съзнание.

Непълнота и ограниченост на индивидуалните съществувания. Поради ограниченост на индивидуалните познавателни възможности, както и поради значителната сложност на системата, всеки изследовател създава частична, ограничена и непълна част от нормативната правна система.

Общност. Няма среда, в която системата от правни норми да съществува в пълнота. В даден момент не съществува нито в отделните индивидуални съзнания, нито извън тях цялостна и завършена система от правни норми. Не съществува обща, обединена, общодостъпна субективна реалност, която да е сума на индивидуалните субективни реалности.

¹ В един по-широк изследователски контекст тук могат да бъдат отнесени всички пред-нормативни изследвания и техни резултати, които създават проекти на нормативни структури или научни хипотези за възможно или необходимо съществуване или създаване на такива структури.

Обмен на нормативни структури. Не съществуват методи за пряк, непосредствен от други явления, обмен между индивидуални съзнания на части или на цялата система от правни норми във вид на нормативни структури.

Абстрактни модели. Правната наука не разполага със стандартизирани абстрактни модели на типични нормативни структури в понятията на системната методология, които модели да служат като „матрица” за създаване на индивидуалните нормативни модели. Единственият общоприет структурен модел е този на правната норма, ако пренебрегнем нестихващите спорове за нейния дву- или тричленен структурен строеж, както и по-новите изследвания за разнообразните структури на различните видове правни норми. По-висшите общоприети структурни образувания – правен институт, правен подотрасъл и отрасъл, са разпознаваеми като самостоятелни образувания, но не и структурирани като съставени от типизирани обединения от правни норми с обосноваване „закон” на връзка между тях и точно определени функционални прояви.

Методи за формиране. Не съществуват методи за формиране на системата от правни норми като цялостно образувание. Правната наука не разполага със стандартизирани и общоприети методи за формиране на системата от правни норми – нито в индивидуалните съзнания, нито като описание извън тях. Предпоставка за тяхното създаване е наличието на абстрактни модели на типични структури в системата от правни норми.

Средства за запазване. Науката не разполага със средства за запазване на нормативни структури и с неиндивидуална среда на тяхното съществуване. Правната наука не познава средства за непосредствено, а не опосредствено чрез естествения език, запазване на нормативни структури и за обединяване на множеството индивидуални нормативни структури, намиращи се в съзнанията на изследователите. Всяко отчуждаване на нормативна структура от първоначалната среда на възникване и съществуване, представлява опосредствено описание чрез изразните средства на естествения език.

Обектът на правно нормативно изследване. Всички изтъкнати по-горе черти на системата от правни норми аргументират един основен извод. Не съществува обект на нормативно правно изследване, независим от индивидуалните съзнания. Съществена част от правната наука – тази, която изследва нормативното битие на правото във вид на система от норми, не разполага с определен обект на изследване извън съзнанията на отделните изследователи.

Това обстоятелство не може да се квалифицира като катализатор на системните научни изследвания в правото. То се отразява както върху изследванията на системата от правни норми, така и в един по-общ план върху изучаванията на правната система.

Описаната научна обстановка не способства за постигане на общоприети научни резултати, за продължаващи в дълги периоди от време колективни научни изследвания. Липсата на неиндивидуализиран обект не способства за приемственост в нормативните изследвания. Съществуващата изследователска ситуация е преграда за прилагане на по-сложни научни методи.

Следователно, желае ли юридическата наука в нейните нормативни специализации да изпълни стандартните критерии за научност на изследванията си, нейна първостепенна цел е да създаде нови методи за изследване на нормативната система и обща среда за съществуване на техните резултати. Тези методи и тази среда науката следва да използва, за да конструира системата от правни норми като цялостно образувание. Не успее ли да направи това, правната теоретична наука няма да разполага с ясно определен обект на собствените си изследвания. Изводите от тази познавателна обстановка, оценени и сравнени с общите изисквания към научните изследвания, водят до констатации, които показват ограничеността на системните анализи в правото при условията на съвременната правна онтология и гносеология.

3. Описание на системата от правни норми.

Необходимост. Поради обстоятелството, че системата от правни норми не съществува самостоятелно и независимо от индивидуалните съзнания, всеки изследовател, създал част от

нея, се стреми да предаде тази част на останалите изследователи посредством описанието ѝ чрез наличните му изразни средства.

Естественият език. Общоприето средство за описание на индивидуално създадените части на системата от правни норми е естественият език. Нормотворецът се стреми да стандартизира и формализира този език, но неотменна пречка в тази му дейност е неотклонното изискване за общодостъпност на нормативните актове. Техни адресати са всички правни субекти, поради което въвеждането на строги ограничения и формализирани езикови средства, които са неприсъщи на естествения език, винаги среща основателните възражения, аргументирани с изискванията за разбираемост на законите.

Други средства. Схеми, таблици и други подобни графични средства се използват все по-често от конструктивно мислещите юристи, за да изразят формалните качества на нормативните структури, а често и на концептуални структури, наричани в правната наука юридически конструкции. Юридическите конструкции нямат точно определен компонентен състав и описани функционални взаимодействия между компонентите. Често срещаните квалификации като „ювелирна“, „стройна“, „блестяща“, адресирани към концептуалните юридически конструкции, са външните свидетелства, които показват, че правната наука не разполага с установен формализъм за израз на тези нейни концептуални структури.

Историята на правната наука показва, че непрекъснато са търсени формални изразни средства за описание на правните явления. Като се започне с твърденията за „хармония“, „божествена светлина“ и други подобни ирационални квалификации, премине се през характерния за правни изследователи на XVII век възглас за „повече геометрия в правото“, „химията на правото“ и „простите елементи на правото“ при Йеринг, и се стигне до формалните логически системи от XX век, - всички тези желаниа или опити за повече формална определеност показват стремеж към търсене на други средства за израз на системност в образуванията от правни норми. Но те показват и друго. Юристът винаги е откликвал в тези свои търсения на последните научни, обикновено – природонаучни, постижения. Никога доскоро обаче той не е получавал от общата методология на науката достатъчно подходящ формализъм за израз на сложните зависимости между нормативните правни структури. Излишно е да се обосновава, че подобна общонаучна основа не е задача на правната наука. Нейна задача, при наличието на такава основа, е детайлно да развие своите нормативни образувания и да им придаде формалността на същата тази обща основа.

Несъответствие. Съществуват условия за несъответствие между индивидуалните нормативни структури и тяхното словесно описание. Тези условия се формират от много фактори – липса на общоприети нормативни модели и методи за създаването им, използване на неподходящи изразни средства, недостатъчно формализирани понятия, многозначност на термините, неумение на индивида да изрази точно индивидуалната нормативна структура, нестандартизирани изразни средства. В резултат на действието на тези фактори не винаги словесното описание съдържа пълен модел на нормативната структура, от която произхожда.

Загуба на качество. Описанието на нормативните структури чрез естествения език е съпроводено със загуба на качество. Причините се дължат на нестандартизирани методи, нестандартизирани нормативни структури. Липсата на общоприети модели на нормативни структури, които да осигуряват основата на формалната комуникация, се отразява и върху езиковите средства за описание на нормативни структури. Те са недостатъчно формално определени, нееднозначни.

Комуникация между изследователите. Създателите на нормативни структури и техните адресати комуникират помежду си не непосредствено. Средството за обмен на структури между тях е описанието на тези структури посредством естествения език. Процесът на комуникация включва: Първо, описание на нормативните структури, създадени от определен субект, посредством естествения език. Това описание е съпроводено със загуба на качество. Второ, изграждане на нормативна структура в познаващия субект чрез възприемане на описанието. Тук също са налице условия за загуба на качество.

Реконструкция на нормативни структури. Всеки следващ изследовател, възприемайки езиковото описание, се стреми да създаде нормативна структура, възможно най-близка до първоначалната нормативна структура, съществуваща в съзнанието на първия субект. Отделен е въпросът, че при възприемането на чужда структура, резултатът от мисловните операции

следва да бъде съобразен със собствените структури както по отношение на общата „матрица“ на субекта-източник, така и спрямо конкретното нормативно построение.

Ако при нормативното познание на равнище норма е възможна реконструкция на нормативността чрез използване на категориите на лингвистиката и семантиката, то при описание на по-комплексни нормативни структури липсата на техни абстрактни модели в описващия и възприемащия субект не може да бъде заменена с подходящо използване на правила с източник от лингвистиката и семантиката. Казано по друг начин – особените нормативни структури изискват особени средства и правила за тяхното описание и възприемане. Тези средства и правила не се изчерпват с лингвистичните и семантични структури и правила на естествения език.

Контрол за идентичност на нормативни структури. Правната наука не разполага с преки методи за сравнение и контрол на идентичност между нормативни структури в различните индивидуални съзнания.

Методи за описание. След като правната наука не разполага с абстрактни модели на нормативни структури, то съвсем логично е, че тя не разполага и с методи за словесно описание на такива структури. Целта на такива методи е да осигурят един рационален и възможно най-пълнен преход от субективната реалност на оригиналното съществуване на една структура в нейна словесна форма. Проблемът е особено значим в сферата на нормативното творчество, където законодателят трябва най-точно да изложи в текст своята воля.

Методи за възприемане на описанието. Както описанието, така и възприемането трябва да се основават на възможно най-точни и рационални методи. Обратният преход – от текст към структури, също следва да се извършва посредством конвенционални методи. Тяхната цел е, като използва стандартните описания на нормативни структури, получени чрез методите за описание, да възстанови възможно най-точно изходните нормативни структури в качеството на структурите, съществуващи в съзнанието на описващия субект. Такива методи се основават върху формалните качества на текстовете, създадени от методите за описание. Знанието и прилагането на методите за описание е предпоставка, условие за създаване и прилагане на реконструиращите методи.

4. Критерии за оценка на нормативните структури

Съпоставяния с реалното. След като системата от правни норми се намира в индивидуалните съзнания като субективна реалност, то не съществува неин оригинал, който да служи като основа за съпоставяния и съждения за съответствия на индивидуално изградените структури с някакъв общ оригинал. Не може да бъде намерен, както в природните науки, материален обект, който да служи като критерий за истинност, пълнота и съответствие с индивидуално изградената система от правни норми, разбрана в нейната цялост.

На едно по-детайлно равнище – това на отделните нормативни структури, са възможни само частични съпоставяния с породените от тях отношения в действителността. Нормативните структури се създават, за да регулират съответните им социални отношения. В началните моменти на своето съществуване в съзнанието на законодателя те нямат аналог в реалната действителност и следователно не могат да бъдат съпоставяни с реални явления и процеси. Изключение правят тези нормативни структури, които са създадени от законодателя, за да превърнат вече възникнали и осъществили се отношения и техните резултати в правни отношения и правно значими резултати. Но за тях също се поставя въпроса за съответствие със реалните отношения, тъй като законодателят не винаги успява да създаде точен нормативен аналог на тези отношения.

Граничност. Нормативните структури са явления, които представят, моделират нееднородни същности. Те съдържат модели на същности, които се намират на границата между съществуващото и дължимото. Те притежават елементи, представящи съществуващото – хипотезите на съставлящите ги правни норми, но съдържат елементи, които представят и предвиджданото – диспозициите на техните норми.

В мащабите на самостоятелната правна норма въпросът за оценка на нормативните явления е сравнително добре определен. Достатъчно е проблемът да се разчлени в двете му

части – оценка на пресъздаване в нормата на съществуващи факти – хипотезната част, и оценка на възможност за настъпване на бъдещи факти – предписващата част на правната норма.

При по-развити нормативни структури проблемът се усложнява. Те са цялостни образувания, в тях съществуват и действат норми с различни функции. Някои нормативни структури, като например тези от гражданското право, имат продължителен период от време за реализация и действие в реалността. Структури, като съдържат диспозитивни норми, показват условност на реализациите си. Такива и други подобни структури уреждат развиващи се фактически състави, които, първо, трудно могат да бъдат обхванати и анализирани в цялостните си проявления, и второ, не винаги тези състави се регистрират така, че изследователят да разполага с емпирични факти, от които да съди за една дългосрочна реализация на компонентите на нормативните структури.

Оценка на законодателя. Той може да оценява само условията за приложимост на нормативните структури, абстрактната възможност да породят предписваните последици и съответствие с общите абстрактни „матрици”, които правната теория следва да му предостави като модели за създаване на обосновани конкретни нормативни структури.

Оценка на адресатите на нормативните структури. Адресатите могат да оценяват съответствието на създаваната от тях нормативна структура с нормативните текстове и изходните структури на законодателя. Както се изясни, не съществуват рационални методи, ръководещи тези оценки. Те оценяват и приложимостта на тези структури, т.е. при наличието на съответните фактически състави, предвижданите правни последици в нормативните структури да са реално осъществими.

Цялостна оценка. Пълна оценка на една нормативна структура, която включва всички нейни връзки и съотношения с реализацията на основното ѝ предназначение – да регулира обществени отношения, може да дойде само въз основа на практиката по нейната реализация.

Различни основания. Следователно, критериите за оценка на нормативните структури имат различни основания и се извършват от различни субекти. Оценка се извършват при различни предпоставки и с различни методи, доколкото такива са създадени.

Оценка за абстрактна приложимост се извършва от законодателя и учения.

Оценка за съответствие с нормативните текстове се изпълнява при реконструиране на нормативните структури, съпровождащо всяко едно възприемане на нормативните актове. Типично е за адресатите на правото, но се извършва не по-малко интензивно в правотворчеството и в научните изследвания.

Оценка за реална приложимост се извършва само при наличие на конкретен фактически състав и възможност за действие на адресатите съобразно предписваното в нормативните структури.

Оценка за истинност. Нормативните структури, като съществуват в индивидуалните съзнания, не подлежат на оценка за истинност. Тяхната „истинност” е категория извън полезрението на нормативните правни изследвания и се отнася към моралните категории.

Критерии за оценка преди реализация. Може да се обсъжда не „истинността”, а способността на нормативните структури да изпълняват функциите, заради които са създадени - да уреждат, регулират обществените отношения, да предизвикват правен резултат. В този аспект може да се търси не истинност, а приложимост (функционална възможност) на нормативните структури да уреждат обществените отношения. Критерият за оценка на една нормативна структура е способността ѝ да предизвиква правен резултат (приложимост).

За „валидност” на правни нормативни структури, извън темата за тяхното законосъобразно създаване и оповестяване, може да се говори само в правни култури, основали разбирането си за правото като система от принципи, а не като система от норми.

„Валидността” на правни норми като йерархична връзка между обща и специална норма в едно последователно системно виждане е качество на нормативната структура. Валидността не е качество на дедуктивното изграждане на системата от норми.

Оценка за съответствие с разпоредбите на нормативните актове. Съпоставка, на която подлежи определена нормативна структура, е нейното съответствие, и то по формални критерии, с нормативните текстове, въз основа на които тази структура е създадена. Тук също липсва формален метод, но правилата на езиковото тълкуване изпълняват подобни функции. Систематичното тълкуване в сегашното му разбиране, поради най-общите твърдения за

неговата същност, трудно може да предложи формално определен метод за изграждане и оттам – за оценка за формално съответствие между текст и нормативни структури. Критерият за оценка на съответствие на нормативните структури с разпоредбите на нормативните актове следва да се търси в методите, чрез които се създават тези структури и чрез методите за „реконструирането” им. Първо, колкото по-формално определени са тези методи, и второ, колкото по-точно са приложени същите методи, толкова повече нараства възможността за съответствие между оригинална и „реконструирана” конструкция.

Установяване на приложимостта. Приложимостта на нормативните структури се установява в правната практика. Приложимостта се състои в способността на нормативните структури да определят поведение, което предизвиква предвидените в тях правни последици. Една нормативна структура е приложима, ако чрез предписаното в нея правните субекти са в състояние да извършват определени действия и постигат определени резултати. Социалната обосновааност на тези действия и резултати е предпоставящ за правото въпрос, но той е извън материята на нормативното битие на правото и обсъжданата тема за оценка и „истинност” на нормативните структури.

Оценяване на нормативни структури. Само нормативни структури, преминали практическа реализация, могат да бъдат оценявани за приложимост. Критерият за оценка на една нормативна структура е възможността ѝ, посредством определяне поведението на правните субекти и чрез това поведение, да предизвиква промени в обществената действителност.

5. Проблемът и правотворчеството

Конструиране. Щом не съществува система от правни норми, извън и независимо от индивидуалните съзнания, то въпросът за нейното конструиране посредством нормотворчески усилия се поставя също така ограничено и частично, както и съществуването на системата от норми в индивидуалните съзнания.

Системно нормотворчество. Системно нормотворчество може да съществува само при наличието на изградена система от правни норми и при наличието на специализирани методи за нейното създаване, допълване и изменение.

Условия за стандартизирано нормотворчество. Условията за нормотворчество, осъществявано съобразно определени методи, са:

- наличие на типизирани абстрактни нормативни структури като инструмент за формиране на конкретни нормативни структури;
- наличие на методи за създаване на конкретни нормативни структури;
- наличие на методи за изменение и отмяна на такива структури, без да се нарушават системните качества на цялото – нормативната система;
- езикови конструкции, стандартизирани, съобразени с нормативните структури–модели и способни да изразяват техните особености;
- среда за изграждане и съществуване на модели на системата от правни норми, които са извън индивидуалните съзнания.

Обобщената цел се изразява в необходимост от създаване на такива системни юридически техники, чрез които ще се постигне изграждане на правните норми като действително системно образувание, както и поддържане на интегративните качества на така създадената система.

Рационалният законодател. Ориентацията към системно нормотворчество и системни законодателни техники хвърля нова светлина върху темата за рационалното законодателстване. То е реалност в среда, отчитаща много характеристики. Между тях едно от централните места заема идеята, възможността и инструментите за изграждане на пълни, типизирани и взаимосвързани нормативни структури. Всяко допълване, изменение или отмяна в нормативната система трябва да става според предписанията на специализирани нормотворчески методи. Тяхна основа е системността на правните норми.

6. Проблемът и правната практика

Идеалният характер на системата от правни норми и правоприлагането. Несъществуването на цялостна система от правни норми, независима от индивидуалните съзнания, въздейства върху правоприложната дейност.

Трябва да се отбележи, че в правоприложната практика липсата на цялостна система не се отразява така съществено, както например в правотворчеството. Причината е, че конкретните правоприложни усилия съсредоточават вниманието си върху много малки части от цялостната нормативна система. Тези части са определени от фактическия състав на съответния казус. Само в редки случаи на обобщаване на съдебната практика и създаване на тълкувателни решения от общ характер от върховните съдилища хоризонтът на правоприложителя обхваща по-големи части от нормативната система.

Във всички случаи обаче готови нормативни обединения и възможностите за техни развиятия и обогатявания са необходими за всеки субект, който реализира правните норми.

Нееднакво правоприлагане. Създаването въз основа на едни и същи нормативни текстове на различни нормативни структури в съзнанието на различни правоприложители ще води до разлики в нормативната основа на сходни случаи, а оттам – и до различаващи се решения.

Константна практика или уеднаквяване на сходни случаи. Ето защо правоприложителите се ориентират към „валидираните“ от предишни правоприложения резултати от реализация на нормативните структури. Така се олицетворява идеята за единство и последователност на правното прилагане. То обаче има и друга страна – уеднаквяване на не напълно сходни случаи, продиктувано не от особеностите на казусите, а от стремеж за прилагане на вече проверени от практиката нормативни конструкции.

Отново средството за преодоляване на тази ситуация може да се види в създаване на нормативни структури, независими от индивидуалните съзнания.

Условие за еднообразно прилагане на нормативната уредба. Наличието на система от правни норми, цялостно изградена и съществуваща извън индивидуалните съзнания, е условие за еднообразно прилагане на нормативната уредба. Това твърдение се конкретизира в две насоки – първо, съществуването на такава система е предпоставка за еднаквост на индивидуалните нормативни структури в съзнанията на различни правоприложители, и второ – такава система е предпоставка за създаване и прилагане на стандартизирани методи за правоприложна дейност.

7. Съвременните обществени потребности за системно изграждане и действие на правото

Възниква въпросът – не е ли твърде пресилена тази познавателна картина. Отговорът на този въпрос идва от качествата на съвременното общество, където намира не само научни, но и обществени основания. Изразени сентенциално, те гласят – системност. Съвременното общество е системно организирано общество. Такава следва да бъде и неговата нормативна уредба. Следователно, на правото като наука и практика са необходими нови средства за системно изграждане, изследване и изучаване.

Ако сравним потребностите от системност на правото през вековете, ще стигнем до заключението, че в обществата преди съвременното настъпващо информационно общество качеството системност не е присъствало така неотменно.

Нормативната регламентация на покупко-продажбата, наемът, заемът и други хилядолетни правни фигури проявява своето действие в ограничения обхват на собствения си институт. Твърде рядко действието на правната уредба е предполагало действие на други нормативни обединения – или като предпоставка, или като последица от собственото си действие. Днес картината е коренно променена. Една покупко-продажба в Интернет, например, изисква действието на редица норми от други институти – защита на личните данни, защита на потребителя, електронни плащания, специфична форма на волеизявления и пр.

Системните качества на съвременното общество обуславят и аналогичния изследователски поглед към съвременното право. То трябва да бъде изградено и прилагано като системно образувание. Съответно на това и научните изследвания трябва да поставят и да разгледат общите теоретични въпроси за формата на съществуване на тази система, за нейните

представяния, изследвания, и редица други оригинални за традиционните правни разбирания въпроси.

Нови и съществени приложения на правото налагат възможно най-подробно и изчерпателно научно разглеждане на правната нормативна системност. Характерната за съвременното ни динамика на нормативните промени, качеството на съвременното законодателство, нарастващата сложност и обемност на нормативната уредба, изискванията на електронното правителство, възприемането на европейското право и редица други фактори аргументират необходимостта от съществуването на една цялостна, подредена и общодостъпна система от правни норми.

8. Цел на съвременното нормативно правно познание

Разграничения. Правната теория не е формулирала конкретна цел на своите системни нормативни изследвания. Дори са известни мнения, които поставят под съмнение евристичните качества на приложенията на системната методология в правото. Без да бъдат поставяни под общ знаменател, системните правни изследвания се провеждат в класическия историко-коментаторски стил, характерен за правната научна книжнина. Този стил е оправдан и едва ли не единствено възможен поради характера на традиционните правни знания – относителност, консенсуалност, авторитетност. Тези качества на правните знания определят и качествата на типичното правно нормативно изследване - приемственост и историчност, които включват също приемственост и историчност на изразните средства.

Новост. Текстът не е първичната реалност на правната нормативност. Текстът не е идеалът и крайната цел на една нова научна парадигма. Новата цел поставя в центъра на вниманието си други ценности. Първа стъпка във формирането им е детайлизиране на нормативното правно знание. Второ и следващо от първото, е създаване на абстракции за типични нормативни структури, в които да „изкристализират” конкретните нормативни конструкции. Трето, и особено важно, е създаване на среда, в която е възможно запазване без загуба на качество на изградените нормативни структури. При съвременното развитие на информационните технологии това е не толкова технологичен, колкото теоретичен правен проблем, защото правната наука е тази, която следва да изработи формализмите за моделиране на нормативните правни структури.

Основната структурна единица на правното нормативно знание е не текстът, а специфичните нормативни структури – както в тяхната абстрактност на модели, така и в конкретните им проявления. Те са новият идеал на научното нормативно правно дирене.

Структурираност. Съществена цел на всяко системно изследване е да разкрие възможно най-пълно и изчерпателно структурата на изследователския си обект. Спрямо нормативната правна система това изискване се конкретизира в установяване на видовете норми и тяхната структура съобразно функциите им, връзките между нормите, нормативни структури, йерархиите и процесите в едноименната система и в цялост – формиране на системата от правни норми. Паралелно с това се създават абстрактни нормативни структури, които да предоставят общите схеми за организиране на резултатите от конкретните системни изследвания. Тези абстрактни структури са „матрицата”, която бива използвана от всеки конкретен изследовател, за да организира своята част от нормативната правна система. Те предоставят общия формален макет за конструиране на конкретни нормативни структури. Те представят общия функционален модел на взаимодействията си правни норми. Тези абстрактни структури изпълняват функциите на общ модел, стандарт, необходим на колективните системни правни изследвания. Те са и този общ формален „език” за представяне на нормативните правни знания, необходим като средство за запазване на резултатите от формалните изучавания на правната нормативност.

Конструктивност. Тази цел е обоснована от начина на създаване на системата от правни норми и формата на нейното съществуване. След като тази система е субективна реалност, създавана от изследователите и съществуваща в техните съзнания, то първостепенна цел на едни всеобхватни правни нормативни изследвания е да конструират цялостната система от правни норми. Това едновременно е както цел, така и предпоставка за правните теоретични изследвания.

Цялостен модел. Резултатът от тези изследвания следва да бъде така изразен, че да е достъпен извън и независимо от съзнанието на изследователя. В съвременната системна терминология изследователят трябва да си постави за цел не само изграждането на индивидуална идеална система, но и неин модел, който е независим от неговото съзнание и е достъпен за изучаване и изследване от други изследователи.

Изследване, прилагане и изучаване на модела. Изпълнението на горните цели отваря възможност за последващи изследвания на правната нормативност, но вече на ново равнище.

Тук не е възможно да бъдат изброени всички преимущества на новото състояние на изследователския обект на правната теория, но той непременно следва да включва въпроси като прилагане, изучаване и развитие на този модел.

Класика. Всъщност, разгледаме ли така формулираните нови цели на правните нормативни изследвания от общометодологична гледна точка, непременно ще констатираме, че те възпроизвеждат схемата, последователността на едно стандартно системно изследване.

9. Задачи на нормативните правни изследвания

Целите са пределно общи. Едно изследване, което се стреми към постигането им, трябва да бъде ръководено от по-конкретни задачи.

Правната теория следва да формулира редица нови методи – за създаване на нормативни структури, за формално представяне на същите структури в един общ модел. Правната наука непременно трябва да формулира възможно най-точно определени средства за описание на нормативните структури посредством естествения език. Комуникациите между създатели и адресати на нормативни структури, особено в научен аспект, трябва да бъдат изяснени, да бъдат създадени формални средства за тяхното осъществяване. В резултат на правни теоретични изследвания трябва да се създадат средства за моделиране, представяне на нормативните структури. Посредством тях следва да се преодолее неопределеността при възприемането на нормативните структури от познаващите субекти. Тези средства трябва да позволят създаване на механизми за формиране и развитие на неиндивидуално формално правно знание. В резултат на всичко това следва да се обективира обектът на нормативните правни изследвания като самостоятелен и независим от индивидуалните съзнания на създаващите, познаващите и изследващите го субекти.

10. Нов познавателен статус на правната теория

Нова научна парадигма¹. Теоретичните нормативни изследвания получават нова отправна точка. Техният идеал е създаване на една „определена“ система от правни норми, по-точно казано – на един обединителен модел, в който са представени всички индивидуални нормативни структури. Особено място в този модел заемат преминалите през практиката на правоприлагането структури, доказали регулативните си възможности.

Какъв е познавателният статус на този модел? Той изпълнява класическите функции на научното моделиране, познати от методологията на науката.

Поради недостъпност на обекта – системата от правни норми, в оригиналните ѝ състояние на възникване и съществуване, нейният обединителен модел е този обект на изследване, който правната теория използва като своя емпирична познавателна основа. Известни са рисковете от преувеличаване значението на нормативността, респективно в рамките на новата парадигма – на нормативния модел. Значително по-ограничителни обаче са научните изследвания, които не използват този модел.

Моделът на системата от правни норми се изгражда по системен начин. Методите за неговото развитие са ясни и общодостъпни. Той е основа на всяка рационална научна комуникация с предмет нормативния строеж на правото. Неговите връзки със сродни системи е началната точка за неаприорни анализи на цялостната правна система.

¹ Т. Кун под парадигма разбира признати от всички научни достижения, които в течение на определено време дават на научната общност модел за поставяне на проблеми и техните решения – вж. Кун, Т. Логика и методология науки. Структура научных революций. М., 2001.

Съществен аспект на новата парадигма е научното намерение за създаване не само на общи и абстрактни понятия, но и овладяване на конкретното им съдържание. Например, досега правната теория се е задоволявала да формулира, и то недостатъчно пълно и последователно, основните понятия на нормативната система – норми, институти, отрасли. След допълване на тези абстрактни понятия, правната теория, съобразно новата парадигма, е на прага на исторически преход. Нейният интерес не свършва само с абстрактните понятия. Теоретичната наука, за да извлече последващи научни блага от своя обект, осигурява с инструменти и катализира отрасловите нормативни изследвания. Съвместната цел е – включване в модела на правните норми на **всички** правни норми и **всички** връзки между тях, представяне на **всички** нормативни структури. Така, формирала с участието на отрасловите правни науки своя обект на изследване, правната теория се връща към него с нови задачи – да постави на ново разглеждане всички конкретни нормативни структури, да ги типизира отново и да намери тези повтарящи се варианти на общото, които обогатяват предходните ѝ виждания за типични нормативни структури и взаимодействия между тях.

Налице е **исторически шанс** пред правната теория в съвременните условия да намери новата си собствена проблематика съвместно с нови методи и инструменти за нейното изследване. Кога ще стане това, зависи от теоретичната правна енергия и от проявата на научно себеотрицание, необходимо при всяка смяна на научни ценности. Условията за развитие на новата научна парадигма се разработват като теория и инструментариум.

Съотношение с отрасловите правни науки. Въз основа на казаното, не е трудно да се очертаят новите съотношения между правната теория в нейния системно-нормативен раздел и отрасловите правни науки. Правната теория осигурява общите нормативни модели, методи за тяхното конкретизиране, инструменти за изграждане на конкретни нормативни структури. Отрасловите правни науки, прецизни в своите конкретни нормативни анализи, овладяват на ново равнище своя обект като в рамките на общия нормативен модел създават прилежащите към материята си нормативни структури. Инкорпорирани в общата система от норми, отрасловите нормативни структури добиват познавателно значение, което надхвърля рамките на съответния институт и отрасъл. Правната теория осмисля, изтъква, артикулира и допълнително развива това ново значение, възникнало в резултат на проява на системните качества на нормативните модели.

Емпиричният обект на правната теория. Кръговратът на научното знание се затваря. Правната теория в нейната системно-нормативна специализация е неотменното звено в изследванията на отрасловите науки. Веднъж получили познавателния катализатор на абстрактните нормативни схеми и съпровождащия ги инструментариум, конкретните нормативни изследвания имат шанс да се превърнат в съслужители на теоретичното осмисляне на правна нормативност. И обратно, в техните постижения теорията намира обекти на анализи и обобщения. Конкретността на изследователския ѝ обект както никога досега е неоспорима. Абстрактността на изследванията ѝ е във от съмнение. Връзката с практиката е непосредствена, може да се каже – ежедневна и дори количествено измерима, ако е необходимо това. Теоретичните правни нормативни изследвания се радват на една обширна и непрекъснато обогатявана от практиката емпирична основа във вид на огромен брой нормативни структури, възникнали в резултат на конкретни правни реализации. Обобщаването на тези разнообразни конструкции катализира създаване на нови методи, които безспорно са обект и резултат на теоретични обобщения. Най-абстрактният си обект на изследване – системата от правни норми, правната теория намира, вече не априорно, във вид на непрекъснато развиващ се модел на нормативни структури, създадени от различни източници – творци на правото, адресати и научни изследователи. Създаваните модели на нормативни структури съдържат и резултатите от конкретни реализации на тези структури. Става възможно анализиране на абстрактните нормативни схеми в контекста на резултатите от тяхното приложение. Чрез връзката между нормативната структура и нейното конкретно реализиране, включително и резултатите от него, нормативните изследвания имат възможност да преодолеят херметичното затваряне в рамките на идеалното и да обхванат в анализите си и последиците, резултатите от правното нормативно действие. Връзката между нормативно и фактическо е аргументът, който преодолява критиките за абстрактност на едни нормативно обусловени изследвания на правната теория.

Ново звучене придобиват традиционни въпроси на теоретичните нормативни изследвания, като например възприемането и тълкуването на нормативните текстове. Те се трансформират във въпроси на достъпност и съпоставяния на нормативни структури.

Заклучение

Системните изследвания на правото във всички равнища – от неразложимите елементи до цялостната правна система, са обусловени от решаването на проблема за моделното обективизиране на системата от правни норми като изследователски обект. Той е предпоставка за разгърнати системни изследвания в правото. Не бъде ли решен този проблем, изучаванията на правната системност няма да излязат от фазата на донаучните, подготвителни изследвания съобразно критериите на общонаучната методология.

Правната теоретична наука не е довършила изследванията на своя основен обект – системата от правни норми. В тази научна обстановка не са обосновани твърденията, че едни задълбочени изследвания на нормативността в нейните подробни системни проявления непременно означава ангажимент с тезата за единственост, достатъчност и абсолютност на нормативното битие на правото. Напротив, достигнали до определен етап на своето развитие, системните правни нормативни изследвания създават необходимата среда, методология и изобщо – научните условия за неаприорни изучавания на цялостните проявления на правото чрез изследване механизма на действие и интегративните качества на правната система.

Литература

- Антология** мировой правовой мысли. Том I-V, М., 1999.
Келзен, Х. Чистото учение за правото. С., 1995.
Кун, Т. Логика и методология науки. Структура научных революций. М., 2001.
Лукич, Р. Методология права. М., 1981.
- Frosini, V.** Gesetzgebung und Auslegung. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges., 1995.
Kramer, E.A. Juristische Methodenlehre. Bern, 1998.
Larenz, K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 6 neu bearbeit. Aufl. –Berlin, Springer, 1991.
Raisch, P. Juristische Methoden: vom antiken Rom bis zur Gegenwart. Heidelberg, Müller, 1995.
Russel, B. Human Knowledge. Routledge, 1994,
Troje, H.E. Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts. In: J. Blühdorn und J. Ritter (Hg.), Philosophie und Rechtswissenschaft. Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert (Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts, Band 3) Frankfurt am Main: Klostermann, S. 63-97.
Zippelius, R. Das Wesen des Rechts. Eine Einführung in die Rechtsphilosophie. C.H.Beck, 1997.